

УДК 39 (477.83-2) : 911.37 “18/19”

ПОСЕЛЕННЯ СТАРОСАМБІРЩИНИ

Григорій РАЧКОВСЬКИЙ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра етнології*

У статті проаналізовано соціальні типи, динаміку розвитку та кількісні зміни числа поселень у межах сучасного Старосамбірського району Львівської області. У XIX – на початку XX ст. на визначенні статусу поселень суттєво позначався брак єдиних критеріїв класифікації населених пунктів. Однак зміни у кількісному співвідношенні різних соціальних типів поселень не вповні відображають загальні тенденції процесів, що відбувалися у зазначений час. В офіційній документації поселення з незначною кількістю дворів, як правило, подавали як частини села, поблизу котрого вони знаходилися. Розвиток поселень Старосамбірщини у значній мірі характеризувався особливостями, властивими для інших українських земель.

Ключові слова: етнологія, Старосамбірщина, адміністративний поділ, поселення, розселення, село, хутір, ферма.

Поселення – один із важливих об’єктів народознавчого дослідження, оскільки їхні типи та форми засвідчують певні етнічні традиції, особливості господарських занять, природно-географічного середовища тощо. Поселення (населений пункт) є результатом розміщення людей по території, тобто є похідною розселенської функції людини. Сучасна етнологічна наука використовує декілька типологій поселень: соціальну (за конфігурацією і формою забудови), топографічну, історичну (за кількістю дворів або мешканців) та ін.¹ Становлення й еволюцію типів сільських поселень зумовлювало багато чинників, серед яких найважливішу роль відігравали географічне середовище, історичні умови та соціально-економічні чинники. Вплив кожного з них на розвиток типів поселень на певних етапах історичного минулого був різним, але завжди вони взаємодіяли. Демографічні, соціально-політичні та економічні зміни впливали на територіальний розподіл населення, що, у свою чергу, спричинювало зміну кількості й типів населених пунктів. Однак у різних історико-етнографічних районах України зазначені процеси були різними. У пропонованому дослідженні автор розглядає передусім соціальні типи, динаміку розвитку та кількісні зміни різних типів поселень.

Для характеристики поселень суттєво визначити як заселенські, так і розселенські процеси. Вихідними основами цих процесів є населення (як їхній безпосередній учасник) та час проходження.

¹ Рикман Э. А. Типология традиционных поселений в румынской этнографии / Э. А. Рикман // Типология основных элементов традиционной культуры. Москва, 1984. С. 106–114; Витов М. В. О классификации поселений / М. В. Витов // Советская этнография. 1954. № 3. С. 34; Стельмах Г. Ю. Историчний розвиток сільських поселень на Україні / Г. Ю. Стельмах. Київ, 1964. С. 5–38.

© Рачковський Г., 2012

Населені пункти займають певну територію, тобто знаходяться у рамках просторово окресленого ареалу. Поселення можна визначити як порівняно невелику територію (у межах низки простих і складних урочищ) із постійною (декілька поколінь), незначною (кілька сімей) людністю, що займається певним типом господарської діяльності. Таке поселення із розвитком суспільства, зі збільшенням його просторових (площа) і демографічних (людність) показників, урізноманітненням господарської діяльності, зростанням впливу на природний ландшафт і розширенням антропогенного тиску на довкілля поступово трансформується у поселенську геосистему¹.

Попри те, що Україна віддавна була аграрною країною (на початку ХХ ст. кількість сільського населення значно переважала кількість міського, і навіть у наш час у сільській місцевості проживає близько третини населення України), дослідники приділяють вкрай мало уваги динаміці розвитку сільських населених пунктів, поряд з вивченням їхнього правового статусу.

Для виявлення основних тенденцій у розвитку поселень Старосамбірщини необхідно спершу окреслити територію дослідження. З погляду на непостійність адміністративно-територіального устрою та адміністративного підпорядкування поселенських одиниць, що впродовж двох останніх століть неодноразово змінювалися, під Старосамбірщиною розуміємо територію сучасного Старосамбірського району Львівської області. Загальна площа району складає 1245 км².

У Конституції України населені пункти на сільські та міські не поділено. Про такий поділ йдеться у “Положенні про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР”, яке було затверджене Указом Президії Верховної Ради Української РСР “Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР” від 12 березня 1981 р. Тут зазначено, що населені пункти, які є на території Української РСР, поділяються на міські й сільські і що до сільських населених пунктів належать села і селища, незалежно від їхньої адміністративної підпорядкованості. Водночас визначення села чи селища у “Положенні...” відсутнє, не вказані й критерії, за якими населений пункт потрібно визначати як село чи селище. Попри це, О. Батанов навів дані, що на 01. 01. 2003 р. в Україні налічувалось 888 селищ². З них до Старосамбірщини належать два – Нижанковичі та Стара Сіль. Також у межах Старосамбірського району є три міста (Доброміль, Старий Самбір та Хирів) і 110 сіл³.

Адміністративно-територіальний устрій являє собою розподіл території держави на частини (адміністративно-територіальні одиниці), які є територіальною основою для побудови і функціонування системи органів державної влади й органів місцевого самоврядування.

Після першого поділу Польщі у 1772 р. територія Старосамбірщини у складі Королівства Галичини і Лодомерії увійшла до складу Австрії. Після офіційного входження

¹ Круль В. П. Ретроспективна географія поселень Західної України / В. П. Круль. Чернівці, 2004. С. 12.

² Батанов О. В. Селище / О. В. Батанов // Юридична енциклопедія. 2003. 736. Т. 5 : П–С. С. 455.

³ Львівська область: адміністративно-територіальний поділ станом на 1 січня 2003 року. Львів, 2004. С. 87–91.

11 вересня 1772 р. Королівство Галичини і Лодомерії отримало статус коронного краю і було наділене тими ж правами і повноваженнями, що й інші адміністративні одиниці монархії.

Першочерговим завданням австрійського уряду було запровадження на приєднаних територіях адміністративно-територіального устрою на зразок інших коронних земель монархії та організація ефективного управління ними. Польський адміністративний поділ на воєводства, землі й повіти було скасовано. Нові урядовці проводили переділ земель кілька разів. В основу впровадженого адміністративного устрою ліг територіальний принцип об'єднання населених пунктів за схемою: *групада* (село), *домінія* (сукупність сіл, що належали одному власникові), *дистрикт* (район, Kreisdistrikt), *циркул* (область, округ, Kreis).

У 1772–1867 рр. циркул був у Галичині основною одиницею урядової місцевої адміністрації. У листопаді 1773 р. Галичина була поділена на шість циркулів (Kreise) у межах колишніх польських воєводств, які, у свою чергу, поділялися на 59 дистриктів (Kreisdistrikten). Але вже наступного року (1774) було прийнято рішення про впорядкування державного правління: з 14 березня 1775 р. край було розділено на 19 циркулів-округ. У цей час територія Старосамбірщини входила до Самбірського циркулу і перебувала в межах адміністративних одиниць з центрами в Ліско, Перемишлі та Дрогобичі.

Циркули очолювали окружні старости, до компетенції яких входили всі адміністративні й поліційні справи, нагляд за торгівлею, промисловістю, призов на військову службу тощо. Австрійський уряд не створив низової ланки державного апарату і передав політичну владу в домініях (сільських місцевостях) поміщикам. Доміній у Східній Галичині наприкінці XVIII ст. налічувалося 2533.

Такий адміністративно-територіальний поділ існував до 22 березня 1782 р. Приводом для змін, крім усього іншого, виявився брак кваліфікованих урядовців. Унаслідок спрощення адміністративного устрою дистрикти ліквідували, залишивши поділ на 18 циркулів-округів, які, порівняно з аналогічними адміністративними одиницями в інших місцевостях габсбурзької монархії, були більшої площі¹.

Після часткових розмежувань і переміщення центрів округів, що тривали десятиріччя, а також повернення частини Тернопільщини до складу Австрійської імперії (за рішенням Віденського конгресу 1815 року) Східна Галичина станом на 1817 р. була поділена на округи (Kreise): Бережанську, Жовківську, Золочівську, Коломийську, Львівську, Перемишльську, Самбірську, Станіславську, Стрийську, Сяніцьку, Тернопільську, Чортківську і Ясельську². Територія Старосамбірщини на той час входила до складу Перемишльської, Самбірської і Сяніцької округ³.

Події 1848–1849 рр. призвели до чергової адміністративної реформи. У 1850 р. коронний край був розділений на адміністративні округи з центрами у Львові, Станіславіві

¹ Mark R. A. Galizien unter österreichischer Herrschaft Herder-Verlag / R. A. Mark. Marburg, 1994. S. 7.

² Liclitenstern J. M. Handbuch der Geographie des österreichischen Kaiserstaates / J. M. Liclitenstern. Wien, 1817. Bd. II. S. 1090.

³ Ibid. S. 1155–1169.

та Кракові. До складу Львівської урядової округи увійшли території попередніх Жовківського, Львівського і Самбірського, а також частини Бережанського, Золочівського, Перемиського, Стрийського і Сяніцького циркулів¹. Львівська адміністративна округа поділялася на 19 повітових староств: Бродівське, Городоцьке, Добромильське, Дрогобицьке, Дубецьке, Жовківське, Золочівське, Львівське, Любачівське, Перемильське, Равське, Самбірське, Сокальське, Старосамбірське (Староміське), Стрийське, Сяніцьке, Ходорівське, Яворівське, Ярославське².

Однак вже з квітня 1854 р. адміністративний поділ знову змінився. Територію королівства Галичини та Володимирії було поділено на два адміністративні райони з центрами у Львові (Східна Галичина) і Кракові (Західна Галичина)³. Територія Східної Галичини поділялася на 12 округів (Kreis): Бережанський, Золочівський, Жовківський, Коломийський, Львівський, Перемиський, Самбірський, Станіславівський, Стрийський, Сяніцький, Тернопільський і Чортківський, – які поділялися на 110 повітів (Bezirke)⁴.

У 1867 році 17 округів і 176 повітів, що існували у Галичині, були скасовані, а замість них створено 74 повітових староства⁵: Бережани, Бжозів, Бібрка, Бірча, Богородчани, Борщів, Броди, Бучач, Городенка, Городок, Гусятин, Долина, Дрогобич, Жидачів, Жовква, Збараж, Золочів, Косів, Заліщики, Кросно, Ліско, Львів, Калуш, Кам'янка Струмилова, Коломия, Мостиська, Надвірна, Перемишль, Перемишляни, Підгайці, Рава, Рогатин, Рудки, Самбір, Скалат, Снятин, Сокаль, Станіславів, Старе місто, Стрий, Сянок, Теревовля, Тернопіль, Тлумач, Турка, Цешанів, Чортків, Яворів, Ярослав. При проведенні цієї реформи судочинство було повністю відділене від адміністрації (у кожному старостві створювалося два-три повітових суди). Вся адміністративно-політична влада у повіті була передана старостинському управлінню, яке підпорядковувалося безпосередньо Намісництву у Львові.

Напередодні Першої світової війни на території Галичини було вже 82 політичних повіти. Зокрема, впродовж 1867–1914 рр. у Східній Галичині виникли чотири нових повіти: Печеніжинський (з липня 1898 р. виокремлений з Коломийського повіту)⁶, Зборівський (утворений у вересні 1904 р. в межах Зборівського судового округу Золочівського повіту)⁷, Сколівський (з січня 1911 р. виділений з території Стрийського

¹ Общій законов державных и правительства вестник для Цесарства Австрии. Част. CXXXVI. Жовтень 1850. № 383. С. 1741.

² Там же. С. 1745.

³ Landes-Regierungsblatt für das Kronland Galizien und Lodomerien mit den Herzogthümern Auschwitz und Zator und dem Großherzogthume Krakau. Vom 24. April 1854. № 111. S. 400; Ungewitter F. H. Die österreichische Monarchie, geographisch, statistisch, topographisch und historisch dargestellt: unter genauer Bezugnahme auf die neueste administrative und gerichtliche Organisation der Kronländer, und mit der sorgfältigsten und ausführlichsten Topographie / F. H. Ungewitter. Brunn, 1856. S. 149.

⁴ Ungewitter F. H. Die österreichische Monarchie, geographisch, statistisch, topographisch und historisch dargestellt... S. 150.

⁵ Landes-Gesetz und Verordnungsblatt für das Königreich Galizien und Lodomerien sammt dem Großherzogthume Krakau. Vom 23. Januar 1867. № 17. S. 35–36.

⁶ Вістник законів державних для королівств і країв заступлених в раді державній. Вип. XXVIII. Травень 1898. № 86. С. 137.

⁷ Там само. Вип. XLVI. Серпень 1904. № 88. С. 190.

повіту)¹ та Радехівський (з січня 1912 р. утворений з вилучених територій Бродівського та Кам'яно-Струмилівського повітів)². У Західній Галичині також були утворені чотири повіти: Підгірський і Стрижівський (вересень 1896 р.), Пшеворський (листопад 1899 р.), Освенцімський (липень 1910 р.). Згідно з розпорядженням міністра внутрішніх справ від 4 липня 1876 р., замість містечка Бірча повітовим центром з 1 листопада 1876 р. стало місто Добромиль³.

Східна Галичина після військового протистояння із Західноукраїнською народною республікою (листопад 1918 – липень 1919 р.) та після радянсько-польської війни (лютий 1919 – жовтень 1920 р.) була окупована Польщею.

Законом від 3 грудня 1920 р. (“Ustawa o tymczasowej organizacji władz administracyjnych II instancji (województw) na obszarze b. Królestwa Galicji i Lodomerji z W. Ks. Krakowskiem oraz na wchodzących w skład Rzeczypospolitej Polskiej obszarach Spisza i Orawy”) вводилися проміжні ланки адміністративно-територіального устрою – воєводства. Згідно із законом, відбулась реорганізація управління і введено новий адміністративно-територіальний поділ у Галичині. Зокрема, з 23 грудня 1920 р. були утворені Львівське, Станіславівське і Тернопільське воєводства з відповідними структурними підрозділами⁴. У такий спосіб уряд сподівався інтегрувати Галичину до решти земель Польщі.

За умовами держав-переможниць, які погодилися на тимчасову окупацію Східної Галичини Польщею, на території між Сяном і Збручем мав бути проведений плебісцит про майбутнє цих земель. Польський сейм 22 вересня 1922 р. ухвалив закон про територіальну автономію Львівського, Станіславівського і Тернопільського воєводств⁵. Однак цей акт так і не був упроваджений у життя.

Конституція 1921 р. затвердила поділ II Речі Посполитої на воєводства, повіти та міські й сільські громади – гміни, що одночасно мали бути одиницями територіального самоуправління⁶. Територія Старосамбірщини впродовж 1920-х років уходила до складу Добромильського, Ліського, Перемишльського, Самбірського, Старосамбірського та Сяніцького повітів Львівського воєводства й Турківського повіту Станіславівського воєводства.

На території Галичини на підставі австрійської гмінної устави від 5 березня 1862 р. про засади організації гмін утворювали одиничні гміни, тобто такі, що склалися з одного населеного пункту. Польська устава від 26 липня 1919 р.⁷ зобов'язувала на території колишньої Галичини з 1 серпня 1919 р. змінити австрійський закон, що дало

¹ Вістник законів державних для королівств і країв заступлених в раді державній. Вип. LXXXVII. Листопад 1910. № 204. С. 577.

² Там само. Вип. XCIV. Грудень 1911. № 225. С. 624.

³ Общій законов державных и правительства вестник для Цесарства Австриі. Част. XXVIII. Серпень 1876. № 93. С. 230.

⁴ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa, 1920. № 117. Poz. 768. S. 2065.

⁵ Ibid. 1922. № 90. Poz. 829. S. 1553–1555.

⁶ Ibid. 1921. № 44. Poz. 267. S. 645–646.

⁷ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa, 1919. № 67. Poz. 404. S. 723.

можливість утворення більших гмін. Наслідком цього закону було єдине об'єднання *obszarów dworskich* до гміни. У середньому, на одну гміну припадало чотири поселення, а її площа становила близько 13 кв. км¹.

Однак згодом пройшла ціла низка територіальних реорганізацій, що спричинила зміни в адміністративній належності. Зокрема, за урядовим положенням від 20 березня 1931 р. Турківський повіт із 17 квітня 1931 р. вилучався зі складу Станіславівського і був приєднаний до складу Львівського воєводства².

За розпорядженням Ради Міністрів від 7 січня 1932 р. Старосамбірський повіт був ліквідований, а його населені пункти з квітня 1932 р. були долучені до Самбірського і Турківського повітів Львівського воєводства³. Зокрема, до Самбірського повіту переходила територія наступних адміністративно-територіальних одиниць: Бачина, Березів, Биличі, Буньковичі, Велика Сушиця, Волошинова, Воля Кобланська, Воля Райнова, Городовичі, Лібухова, Ляшки Муровані (сільська та міська гміни), Поляна зі Сливницею, Росохи, Слохині, Созань, Стара Ропа, Стара Сіль, Старе Кобло, Старий Самбір, Страшевичі, Стрільбичі, Сушиця Рикова, Терло Рустикальне, Терло Шляхетське, Фельштин, Хирів, Шумина.

Водночас до Турківського повіту були включені гміни: Бистре, Бусовисько, Велика Ленина, Велика Нанчулька, Великий Потік, Верхній Лужок, Виців, Галівка, Головецько, Грозьова, Лаврів, Лопушанка Хомина, Мала Ленина, Мала Нанчулька, Мшанець, Недільна, Плоске, Стрільки, Тершів, Тисовиця, Тиха, Топольниця Рустикальна, Топольниця Шляхетська, Тур'є⁴.

Перекроювання меж повітів, гмін та окремих населених пунктів (громад) тривало постійно і продовжувалося до початку Другої світової війни. Зокрема, у квітні 1927 р. гміни Болозів, Конів, Товарна і Вовча Нижня були вилучені з території Старосамбірського і приєднані до Добромильського повіту⁵. У листопаді того ж року розпорядженням міністра внутрішніх справ було об'єднано Посаду Фельштинську та Фельштин у одну адміністративно-територіальну одиницю у складі Старосамбірського повіту⁶. В Добромильському повіті у 1926 р. було утворено сільську гміну Боровиця, а у 1933 р. – територію гміни Пацлав прилучили до адміністративно-територіальної одиниці Кальварія⁷.

У 1934 р. за постановою Ради Міністрів зі Самбірського повіту вилучалися території міських і сільських громад м. Хирова, сіл Банькович з присілком Малою Сушицею, Городовичів, Лібухової, Поляни, Росохів, Слохинів, Великої Сушиці, Терла Рустикального та Терла Шляхетського і з червня 1934 р. переходили в адміністративно-територіальне підпорядкування Добромильського повіту⁸.

¹ *Gawryszewski A. Ludność Polski w XX wieku / A. Gawryszewski. Warszawa, 2005. S. 28.*

² *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa, 1931. № 34. Poz. 238. S. 466.*

³ *Ibid. 1932. № 6. Poz. 36. S. 64–65.*

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid. 1927. № 31. Poz. 263. S. 381.*

⁶ *Ibid. № 112. Poz. 949. S. 1597.*

⁷ *Ibid. 1926. № 49. Poz. 298; 1933. № 13. Poz. 88.*

⁸ *Ibid. 1934. № 48. Poz. 427. S. 766.*

Закон від 23. 03. 1933 р. про часткову зміну адміністративного устрою зобов'язував з 13 липня 1933 р. ліквідувати попередній поділ на гміни та маєтки (*obszary dworskie*) і утворити нові адміністративні одиниці у вигляді так званих збірних гмін. Замість принципу утворення найменших одиниць самоврядування (1 село = 1 гміна), згідно з приписами, до території сільської гміни входили один або більше населених пунктів (осад, містечок, сіл, присілків, колоній, застінків, фільварків і т. п.). Якщо територія гміни складалася більше ніж з одного поселення, вона ділилася на громади. Якщо на 1931 р. у Львівському воєводстві було 2186 сільських гмін, то на початку 1939 р. – 252 сільські гміни¹.

Із 1934 р. безпосередньо до Добромильського повіту входило 2 міських та 11 сільських гмін, які об'єднували 111 попередніх низових адміністративних одиниць і складалася з різної кількості громад. Зокрема, гміна Бірча включала у свої межі 20 громад, які перед реформою утворювали самостійні гміни, Добромиль – 13, Нове Місто і Старява – по 11, Риботичі й Коростенко – по 10, Новосілки Дидинські – 8, Буньковичі й Кузьміна – по 7, гміни Войткова і Жогатин об'єднували по 6 громад².

У Самбірському повіті в той самий час налічувалось 13 сільських і 2 міські (Самбір, Старий Самбір) гміни, які об'єднали 106 попередніх одиниць самоврядування: Старий Самбір – 14, Баранівці – 11, Самбір і Калинів – по 10, Биличі (з 1937 р. Райтаровичі), Блажів, Городище, Дорожів і Фельштин – по 9, Бісковичі – 7, Дубляни – 5, Стара Сіль і Сусідовичі – по 1³.

У Перемишльському повіті було 13 сільських (Германовичі – 23 громади, Поповичі – 15, Міженець і Стубно – по 12, Горіхівці, Дубецько і Кривча – по 11, Вільшана – 8, Куньковичі й Пралковичі – по 7, Журавиця – 6, Медика – 2, Нижанковичі – 1) і одна міська (Перемишль) гміна, що об'єднали 127 попередніх гмін⁴.

До складу Турківського повіту увійшли 13 сільських і одна міська (Турка) гміна, що об'єднали 100 попередніх гмін. Зокрема, гміни Лаврів і Лімна – об'єднали по 13 громад, Завадка і Турка – по 10, Стрілки – 9, Розлуч і Тернава Нижня – по 8, Матків і Сянки – по 7, Ясенка Масьова – 6, Бориня – 5, Висоцьке Верхнє – 2, Комарники – 1.

Власне населені пункти теперішньої Старосамбірщини входили до складу Добромильського повіту, а також сільських гмін Германовичі (23 одиниці), Поповичі (15), Міженець (12), Нижанковичі (1) Перемишльського повіту; Старий Самбір (14), Биличі й Фельштин (по 9), Стара Сіль і Сусідовичі (по 1) Самбірського повіту; Лаврів і Лімна (по 13), Стрілки (9), Розлуч (8) Турківського повіту.

Цей поділ, із невеликими змінами, зберігся до 1939 р. Зокрема, у 1937 р. сільську одиницю самоврядування Биличі Самбірського повіту було ліквідовано, натомість утворено гміну Райтаровичі⁵. Розпорядженням від 20 березня 1939 р. було змінено межі сільських самоврядних одиниць. Наприклад, з гміни Бірча вилучалися сс. Бережава

¹ *Gawryszewski A. Ludność Polski w XX wieku. S. 32.*

² *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa, 1934. № 64. Poz. 541. S. 1119.*

³ *Ibid. Poz. 553. S. 1126.*

⁴ *Ibid. Poz. 548. S. 1123.*

⁵ *Ibid. 1937. № 24. Poz. 158. S. 322.*

і Липа, які, натомість, увійшли до гміни з центром у с. Жогатині Добромільського повіту¹. Частина змін у адміністративно-територіальному поділі так і не була втілена у життя, оскільки їх виконання було заплановане на листопад 1939 р.²

Приєднані до УРСР у 1939 році західноукраїнські землі швидко були інтегровані в радянську політичну систему. Разом із соціально-економічними і політичними, відбувались і адміністративно-територіальні перетворення. 4 грудня 1939 р. Верховна Рада СРСР видала указ про ліквідацію воєводств та організацію нового адміністративно-територіального поділу на західноукраїнських землях, зокрема, про “утворення Волинської (шість повітів), Дрогобицької (десять повітів), Львівської (тринадцять повітів), Ровенської (п’ять повітів), Станіславської (десять повітів), Тернопільської (тринадцять повітів) областей у складі Української РСР”³.

У склад Дрогобицької області входили місто Дрогобич і повіти: Дрогобицький, Добромільський (у нових кордонах), Жидачівський, Лисківський (у нових кордонах), Мостиський, Перемишльський, Рудківський, Самбірський, Стрийський, Турківський⁴.

Указом Президії Верховної Ради від 17 січня 1940 р. був ліквідований поділ областей на повіти та волості, замість яких впроваджувався поділ на райони. Зокрема, до складу Дрогобицької області входило 30 районів і 5 міст обласного підпорядкування⁵. Територія Старосамбірщини напередодні Другої світової війни входила до складу семи районів: Бірчанського, Добромільського, Перемишльського, Старосамбірського, Стрілківського, Устріко-Долішнянського та Хирівського.

У цьому ж складі райони були відновлені у 1944 р. Тоді ж Устріко-Долішнянський район був перейменований на Нижньо-Устріцький. Але з березня 1945 р. Бірчанський та частина Перемишльського району з адміністративним центром включно увійшла до складу Польщі. На території частини колишнього Перемишльського району, що залишилася у складі УРСР, був утворений Нижанковицький район.

На 1 вересня 1946 р. територія сучасної Старосамбірщини входила до Дрогобицької області й адміністративно розділялася між шістьма районами: Добромільським – 0,5 тис. км², Нижанковицьким – 0,3 тис. км² (він був утворений у березні 1945 р. замість колишнього Перемишльського району), Нижньоустріцьким – 0,4 тис. км², Старосамбірським – 0,4 тис. км², Стрілківським – 0,5 тис. км², Хирівським – 0,2 тис. км². У їхніх межах виділялися міські, селищні й сільські ради. Тоді ж Доброміль, Нижні Устріки, Старий Самбір і Хирів набули статусу міст районного підпорядкування, а Нижанковичі й Стара Сіль – селищ міського типу⁶.

У складі Добромільського району були Добромільська міська рада і 21 сільрада: Болозівська, Боневицька (вкл. с. Городисько), Війська (вкл. с. Сокологірку), Грабівни-

¹ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa, 1939. № 23. Poz. 148.

² Gawryszewski A. Ludność Polski w XX wieku. S. 31.

³ Вісті Рад депутатів трудящих УРСР. 1939. № 278. 5 грудня.

⁴ Там само.

⁵ Возз’єднання українського народу в єдиній українській радянській державі (1939–1949 рр.) : Збірник документів і матеріалів. Київ, 1949. С. 85–86.

⁶ Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. Київ, 1947. С. 133–134.

цька, Губицька, Квасенинська, Княжпільська, Комаровицька, Конівська, Кропивницька, Ляцківська, Мігівська (вкл. с. Велике), Нижньововчівська, Новоміська, Папортенська, Передільницька, Посадономіська, П'ятницька (вкл. с. Рожеве), Тернавська (вкл. с. Поляну), Товарнівська, Трушевицька.

Нижанковицький район мав Нижанковицьку селищну раду (вкл. с. Заболотівці) і 12 сілрад: Библівська (вкл. с. Чащин), Боратицька (вкл. с. Стороневичі), Борщевицька, Грушатицька (вкл. с. Саночани), Дешицька, Дроздовицька (вкл. сс. Вілюничі й Мальговичі), Зоротовицька, Міженецька, Пацьковицька, Підмостицька, Рожубовицька, Сиракізцівська.

Нижньоустріцький район складала Нижньоустріцька міська рада і 28 сілрад: Бандрівська, Гошівська (вкл. с. Задвір'я), Гошівчицька, Дашівська, Журавнянська (вкл. с. Кривку), Лодинянська (вкл. с. Волю), Мочарівська, Нижньоберегівська, Панищевська, Полянська (вкл. с. Росолін), Рівненська, Росохатенська, Рябенька (вкл. с. Жолобок), Середнянська (вкл. с. Видрине), Скородненська, Смільницька, Соколенська, Соколововлянська (вкл. с. Буковину), Солянська, Стряжиківська (вкл. с. Устріки), Телесницеосварівська (вкл. с. Телесницю Сянню).

У межах Старосамбірського району були Старосамбірська міська рада (вкл. сс. Горішню Посаду, Долішню Посаду, Смільницю), Старосільська селищна рада і 28 сілрад: Березівська (вкл. с. Тернавку), Берестянівська, Білицька-Білич, Білицька-Біличі, Буковська, Верховецька, Волошинівська, Волянська, Гуманецька (вкл. с. Павлівку), Іванівська (вкл. с. Засадки), Кобло-Старенська, Лютовиська, Мурованська (вкл. с. Шумину), Надибівська, Райнівська (вкл. с. Вихованики), Раківська, Рогізнянська, Склівська (вкл. с. Глибоку), Созанська, Староропська (вкл. сс. Буців, Воли, Тварі), Страшевицька, Стрільбичівська, Сусідовицька, Сушицька, Торгановицька (вкл. с. Морозовичі), Торчиновицька (вкл. с. Бачину), Чаплівська, Чижківська.

Стрільківський район включав 32 сілради: Бистренська, Бусовиська, Великоволосянська, Великолінинська, Верхньолужоцька, Вишівська, Галівська, Гвоздецька, Головецька (вкл. сс. Бабину, Камінь), Грозівська, Дністрицька, Лаврівська, Лип'єцька, Лопушанкохоминська, Лопушанська, Малолінинська (вкл. с. Потік), Михновецька, Мшанецька, Недільнянська, Плоскенська, Ріп'янська, Смеречківська, Соснівська, Спаська, Стрільківська (вкл. с. Млини), Тершівська (вкл. с. Завадки), Тисовицька, Тихівська, Топольницька, Тур'ївська, Ясенице-Замківська.

Хирівський район мав Хирівську міську раду і 17 сілрад: Буньковицька (вкл. с. Малу Сушицю), Великосушицька, Городовицька, Канівська, Коростенківська (вкл. с. Волицю), Латинська (вкл. с. Лопушанку), Лісковатенська (вкл. с. Високий), Лопушницька, Максимівська, Полянська (вкл. с. Сливницю), Росохівська, Слохинівська, Смеречанська, Смільницька, Старявська, Стебницька, Терлівська.

У другій половині 40-х – 50-х роках теперішній Старосамбірський район кілька разів територіально та адміністративно змінювався. Після підписання 15 лютого 1951 р. “Договору між Польською Республікою і Союзом Радянських Соціалістичних Республік про обмін ділянками державних територій” Польща отримала весь тодішній Нижньоустріцький район і декілька сіл Добромільського (сс. Гуйсько, Квасенина, Сокологірка), Стрільківського (сс. Лип'є, Михновець) та Хирівського (сс. Смеречна,

Смільниця, Стебник, Коростенко, Ліскувате) районів Дрогобицької області (480 км²)¹. Лінія кордону залишала на польському боці села Михновець, Бистре, Бандрів-Колонію, Коростенко та Ліскувате².

У червні 1957 р. Хирівський район був розформований. Відповідно, наприкінці 1957 р. у межах сучасної Старосамбірщини були Добромільський, Нижанковицький, Старосамбірський і Стрільківський райони. Згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР від 21 травня 1959 р., Дрогобицьку область було об'єднано зі Львівською з центром у Львові. У вересні того ж року було ліквідовано Нижанковицький і Стрільківський райони. Наприкінці 1962 р. радянські органи влади були реорганізовані за виробничим принципом. Одночасно відбулися адміністративно-територіальні зміни. Зокрема, у межах Львівської області Указом Президії Верховної Ради УРСР від 30 грудня 1962 р. ліквідовано Добромільський і Турківський райони, які повністю увійшли до складу Старосамбірського району.

На 1 липня 1965 р. Старосамбірський район займав площу 1,2 тис. км². Тут було три міста районного підпорядкування (Доброміль, Старий Самбір, Хирів), два селища міського типу (Нижанковичі й Стара Сіль) і 121 сільське поселення. Останні творили 39 сільрад: Білицька, Болозівська (вкл. сс. Конів, Нижню Вовчу, Товарну), Великолінінська (вкл. с. Лаврів), Великосільська (вкл. с. Соснівку), Великосушицька (вкл. сс. Буньковичі, Заріччя), Верхньолужоцька (вкл. с. Бусовисько), Волошинівська (вкл. с. Росохи), Волинська, Головецька (вкл. с. Бабину), Грозівська (вкл. с. Виців), Грушатицька (вкл. сс. Дешичі, Саночани, Чижки), Гусаківська (вкл. сс. Боєвичі, Гориславичі, Радохінці), Дроздовицька (вкл. сс. Библо, Борщевичі, Вілюничі, Пацьковичі), Княжпільська (вкл. сс. Велике, Кропивник, Мігово), Лютовиська (вкл. сс. Біличі, Букову, Ракове), Міженецька (вкл. сс. Зороговичі, Стороневичі), Мурованська (вкл. сс. Березів, Тарнавку, Шумину), Мшанецька (вкл. сс. Галівка, Плоске), Новоміська (вкл. сс. Боневичі, Городисько, Грабівницю, Комаровичі, Посаду Новоміську), Передільницька (вкл. сс. Підмостичі, Трушевичі), Поповицька (вкл. сс. Боратичі, Плішевичі, Тишковичі, Хідновичі, Хрепичі, Циків), Ріп'янська (вкл. сс. Дністрик, Смеречку), Скелівська (вкл. сс. Глибоку, Засадки), Слохнівська (вкл. сс. Городовичі, Поляну, Сливницю), Солянуватська (вкл. с. Губичі), Старявська (вкл. сс. Катину, Лопушницю), Страшевицька (вкл. сс. Кобло Старе, Созань), Стрільківська (вкл. с. Лопушанку Хомину), Стрільбицька, Сусідовицька (вкл. с. Надиби), Терлівська (вкл. с. Максимівка), Тернавська (вкл. сс. Поляну, П'ятницю, Рожеве), Тершівська (вкл. сс. Завадки, Спас, Сушицю), Тисовицька, Топільницька (вкл. с. Недільну), Торчиновицька (вкл. с. Торгановичі), Тур'ївська, Чаплівська (вкл. сс. Вихованики, Гуманець, Іванів, Павлівку, Райнову), Ясенице-Замківська (вкл. с. Велику Волосянку)³.

¹ Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади : У 3-х т. Львів, 1998. Т. 2. С. 318; *Макарчук В. С.* Державно-територіальний статус західноукраїнських земель у період Другої світової війни (1939–1945 рр.). Історико-правове дослідження / В. С. Макарчук. Київ, 2007. С. 285–286.

² *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa, 1952. № 11. Poz. 63.

³ Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 липня 1965 року. Київ, 1965. С. 140–141.

У наступні роки відбулися чергові територіальні зміни через відновлення окремих районів. У січні 1965 р., враховуючи віддаленість, особливі потреби адміністрування і розвитку господарства, Турківський район знову став окремою адміністративною одиницею¹. 8 грудня 1966 р. було відновлено Мостиський район, до складу якого відійшли території Гусаківської і Поповицької сільських рад. Решта сільських населених пунктів Старосамбірщини творили 37 сільрад². З цього часу до середини 80-х років ХХ ст. адміністративно-територіально Старосамбірський район не змінювався.

У січні 1987 р. були ліквідовані Терлівська і Тисовицька сільські ради. За таких умов Терло і Максимівка відійшли до Старявської, а Тисовиця – до Стрільківської сільської ради. Як адміністративна одиниця припинило існування с. Воли, яке раніше входило до складу Старосільської селищної ради³. Наступного року межі Старого Самбора розширилися внаслідок реорганізації сіл Посади Горішньої, Посади Долішньої і Смільниці у міські вулиці. У 1990 р. Передільницьку сільську раду перейменували на Трушевицьку, з центром у Трушевичах⁴.

У перші післявоєнні роки низку населених пунктів було перейменовано: Лібухове на Максимівку (1945), Нанчілку Велику на Великосілля (1945), Нанчілку Малу на Соснівку (1946), Ляцко на Солянуватку (1946), Ляшки Муровані на Муроване (1947), Фельштин на Скелівку (1948), Ясеницю на Ясенице-Замкову (1958). Пізніше частково змінили назви таких сіл, як Болозів (стара назва – Болозва Горішня), Дешичі (Гдешичі), Сушиця (Сушиця Рикова), Чижки (Чишки). До чергової зміни у назвах населених пунктів дійшло в 1989 р. Відповідною Постановою Верховної Ради УРСР від 19 вересня 1989 р. низка сіл отримала нові назви, а саме: Біличі (стара назва – Білич), Биличі (Біличі), Волошиново (Волошинове), Головецько (Головецьке), Грозьово (Грозова), Катина (Катине), Кобло (Кобло Старе), Мігово (Міхова), Недільна (Недільня), Раково (Ракове), Стрільбичі (Стрільбище), Топільниця (Топольниця). Постановою від 18 грудня 1990 р. с. Бабина отримало назву Бабино.

Відомості про кількість поселень на території Галичини у кінці ХVIII ст. можна почерпнути в матеріалах перших поземельних кадастрів, відомих в історичній літературі під назвою Йосифінської (1785–1788 рр.) і Францисканської (1819–1820 рр.) метрик.

Порівняно з іншими статистичними джерелами, поземельні кадастри містять дані, зібрані за єдиним принципом, в один час, і охоплюють всі без винятку продуктивні землі досліджуваної території.

Зокрема, у такому підрозділі як комісійний сумарій (Commissions-Summarium) подавалася назва циркулу, домінії, громади, до яких належало поселення, а також вказувалися присілки⁵.

¹ Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. Додаток до довідника видання 1962 року (Зміни, що відбулися за період з 1 січня 1962 року по 1 січня 1964 року). Київ, 1964. С. 41–42.

² Львівська область. Адміністративно-територіальний поділ на 1 жовтня 1967 р. Львів, 1968. С. 53–56.

³ Відомості Верховної Ради УРСР. 1989. № 8. С. 116.

⁴ Там само. 1990. № 9. С. 251–254.

⁵ Йосифінська (1785–1788) та Францисканська (1819–1820) метрики: перші поземельні кадастри Галичини. Показчик населених пунктів. Київ, 1965. С. 11–12.

За даними покажчика, до якого включені всі назви населених пунктів (міст, містечок, передмість, сіл, присілків, колоній)¹, що зустрічаються в документальних матеріалах фондів Йосифінської і Францисканської метрик, на території сучасної Старосамбірщини було зафіксовано 190 населених пунктів². На 1785–1788 рр. вони входили до складу Перемиського (19 поселень), Самбірського (81 населений пункт) та Сяніцького (90 поселень) циркулів.

У матеріалах Йосифінської метрики вказувалася також належність кожного населеного пункту до громади та домінії. Поселення могло входити у склад великого державного чи шляхетського землеволодіння. Наприклад, до Гвоздецької країни Самбірської економії належали 24 поселення: села Білич Верхній та Білич Нижній, Великий Потік, Верхній Лужок, Виців, Воля Коблянська, Волошинова, Гвоздець, Головецько Верхнє та Головецько Нижнє, Дністрик Головецький та присілок Посіч, Кобло Старе, Лінина Велика, Лінина Мала, Лопушанка Хомина, Недільна, Стрілки, Стрільбичі, Сушиця Рикова, Тершів, Тисовиця, Тиха, Ясениця Замкова. Села Волосянка Велика та Волосянка Мала належали до Волосянської країни Дрогобицького староства³; Морозовичі й Торчиновичі – до Задністрянського ключа Самбірської економії; Бистре, Галівка, Грозьова, Лип'є, Лопушанка Лехнова, Михновець, Мшанець, Плоске – до Липецької країни Самбірської економії⁴; Берестяни – до Либохорської країни Самбірської економії⁵. Серед поселень, зафіксованих у цей період, абсолютну більшість становили села – 172 одиниці. Крім цього, було 4 міста (Старий Самбір, Доброміль, Стара Сіль, Нове Місто), 5 містечок, 7 колоній та 2 присілки.

Австрійський уряд від самого початку анексії Галичини час від часу проводив тут перепис населення для військових цілей. Для означення типу поселень використовувалася така номенклатура: село (Dörfer), містечко (Marktflecken), місто (Städte). Кількість поселень загалом, а міських зокрема, була на тій самій території дуже різномірною.

Комісари конскрипційні, не маючи урядових приписів, які б регулювали, до якої категорії поселень належить той чи інший населений пункт (бо таких приписів на той час ще не було), могли класифікувати такі поселення досить довільно. Наслідком цього стали доволі значні розбіжності у поданні кількості сіл, міст і містечок.

Австрійський уряд на початку не звертав уваги на відсутність єдиної класифікації поселень. Тільки з 1884 р. впроваджувалася єдина система так званої кваліфікації, або типології поселень. Однозначність у трактуванні типів поселень Галичини була викликана необхідністю укладення карти краю.

У вступі губерніального розпорядження від 13 грудня 1784 р. було зазначено, що місцева влада, незважаючи на чіткі вказівки, кваліфікувала поселення на міста, містечка

¹ При визначенні категорії населених пунктів за основу взяті дані документів Йосифінської метрики. Вони також звірені з даними Францисканської метрики та іншими джерелами, з яких найбільш повними є “Консигнація всіх населених пунктів Галичини за 1785 рік” та “Генеральні книги галицьких шпихлірів” за 1789–1793 рр.

² Підраховано за: Йосифінська (1785–1788) та Францисканська (1819–1820) метрики... С. 17–344.

³ Йосифінська (1785–1788) та Францисканська (1819–1820) метрики... С. 63.

⁴ Там само. С. 30, 73, 89, 173, 180, 198, 205, 238.

⁵ Там само. С. 26.

і села тільки на основі їх положення, величини, кількості мешканців та будинків і навіть на підставі кількості єврейського населення, а не на основі більш вагомих критеріїв. Отож, губерніальна влада поставила вимогу, що містом (Stadt) належить вважати таке поселення, яке має відповідний привілей, містечком (Marktflecken) – поселення, яке має привілей чи концесію. Якщо таких документів поселення не мало, тоді його класифікували як село (Dörfer)¹. У неоднозначних випадках остаточний результат класифікації залежав від рішення губерніального уряду. Укладений на такій основі список усіх поселень затвердив цар надвірним декретом від 14 листопада 1785 р.² На підставі цієї кваліфікації у 1794 р. був видрукуваний список усіх поселень до карти Галичини під назвою “Index Locorum omnium Galiciae, Lodomeriae atque hujus calcem adiectus Bukovinae, una Tabulam, eiusque Quadratum docens in quo Locus quaerendus est”. Загалом це був перший список усіх поселень колишньої Галичини. Міста позначалися латинським “urbs”, містечка – “oppidum”, а села були без позначень³. Однак у списках кількості міських та сільських поселень, складених у наступні десятиліття включно до 1921 р., спостерігаються значні розбіжності у поданні кількості окремих типів поселень, які не можна пояснити урядовою зміною критеріїв класифікації.

У 1847–1921 рр. на території всієї Галичини у межах 1914 р. (разом з Краківським округом) кількість міських поселень коливалась у межах від 286 до 319; отже, у період, коли методи переписів щоразу вдосконалювалися, різниця складала аж 33 одиниці. Відсоток міських поселень коливався у межах від 4,5 до 4,8, з різницею 0,3%. Ще перед класифікацією декретом Надвірної канцелярії від 11 грудня 1783 р. вимагалось, щоб у кожному циркулі було вибрано від 5 до 10 міст у кращому становищі, які належало віднести до рівня власне міст, тоді як решта міст, за становищем схожих до сіл, мусили залишатися у статусі села⁴. Декрет Надвірної канцелярії від 15 березня 1811 р. встановлював правило, за яким за місто повинне прийматися поселення з міськими привілеями, а за містечко – поселення з правом проведення ярмарків⁵.

Статус містечок, як правило, визначали за економічними ознаками і видами занять. До містечок відносили поселення, у яких більшість мешканців займалися торгівлею, ремеслами, традиційними промислами.

Мешканцям містечок було заборонено займатися сільським господарством як виробничою діяльністю. Суттєвою ознакою містечка мусила бути наявність торгу та ярмарку, а подекуди ця ознака виступала єдиною рисою, що відрізняла містечко від села. Що ж до адміністративно-обслуговуючих функцій, то цієї ознаки не було достатньо для віднесення поселення до міського типу. Органи з такими функціями могли перебувати і в окремих селах, які розташовувалися здебільшого на основних шляхах. Проте відкриття в селі органу з управлінськими функціями не раз ставало по-

¹ Karpiniec J. Plość osad miejskich byłej Galicji i podział ich na miasta i miasteczka / J. Karpiniec // Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych. Lwów, 1932. T. 2 : R. 1932–1933. S. 2–3.

² Pilat T. Statystyka gmin i obszarów dworskich w Galicji; Życie gminne w Galicji / T. Pilat // Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. Rocznik IV. Statystyka gminna. Lwów, 1878. S. 59.

³ Karpiniec J. Plość osad miejskich... S. 4.

⁴ Ibid. S. 19.

⁵ Pilat T. Statystyka gmin i obszarów dworskich w Galicji... S. 58.

чатком виконання селом містотворчих функцій і подекуди давало підстави для надання селу статусу містечка. Іноді містечками ставали центри судових повітів. Виконання адміністративних функцій часто ставало поштовхом до перетворення поселення на промисловий і торговельний осередок.

У містечках Галичини проводилися великі ярмарки, торги і базари, на яких продавалися мануфактурні та ремісничі вироби, промислова сировина, продовольчі товари. Більшість містечок за трибом життя нагадували великі селища. Однак траплялися випадки, коли з тих чи інших причин містечками ставали міста, у яких занепадали промисли і торгівля, або ті, які на адміністративному рівні позбавлялися тих чи інших управлінських функцій.

Розвиток економіки і торгівлі, а також зростання кількості населення зумовлювали те, що деякі села ставали торговельними центрами і поповнювали кількість містечок. Проте розміри поселень і кількість жителів, що проживали в них, не відігравали вирішальної ролі у питанні віднесення чи не віднесення їх до статусу містечок.

Крім великих міст, у Галичині існувало багато містечок, які налічували від 1500 до 5000 жителів. За деякими даними, 1780 р. у Галичині було 328 міст і містечок, у яких проживали 332 тис. чол. У 1817 р. кількість містечок у Галичині становила 188 одиниць, а через 7 років їхня кількість збільшилася до 194.

Загалом на початку 50-х рр. XIX ст. у Східній Галичині було 138 містечок, а в 1857 р. їхня кількість збільшилася до 163 одиниць. Остаточо статус містечок у Галичині був схвалений у 1896 р. Кількість містечок Галичини у різні періоди не була сталою. На це впливала відсутність єдиних критеріїв для означення поселень цього типу.

У міжвоєнний період містечка, які мали менше 3 тис. населення, втратили міське самоврядування. Це суттєво позначилося на кількості поселень цього соціально-економічного типу, адже населення переважної більшості містечок Галичини не сягало зазначеного числа.

Незмінна належність до міст та містечок була лише у 183 поселень на території Галичини, що складало 54,1% від усіх міських. З них постійно до міст зараховували 61 поселення. На території Старосамбірщини до міст завжди зараховували Старий Самбір та Доброміль. Натомість Хирів у джерелах різних періодів подається і як “місто”, і як “містечко” (зокрема, зі статусом “містечко” цей населений пункт подається у Францисканській метриці¹ та у списку поселень 1933 р.²). Поряд із названими населеними пунктами, до категорії міських поселень відносили містечка. Їх налічували 6 одиниць. Лише у списках поселень 1886, 1904 та 1909 рр. містечко Ляшки Муровані подавалося як сільський населений пункт.

На території Старосамбірщини у 60-х рр. XIX ст. налічувалося 190 сільських поселень³. На 1877 р. їхній загальний приріст тут склав 6 окремих одиниць, або ж 3,1%.

¹ Йосифінська (1785–1788) та Францисканська (1819–1820) метрики... С. 318.

² Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej z oznaczeniem terytorjalnie im właściwych władz i urzędów oraz urządzeń komunikacyjnych. S. 254.

³ Підраховано за: Skorowidz wszystkich miejscowości położonych w Królestwie Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem. Lwów, 1868. S. 2–270.

До 1886 р. цих населених пунктів сільського типу стало більше ще на 18 одиниць (8,78%), а до 1904 р. їхня кількість збільшилася на 47, або ж на 21%. До кінця першого десятиріччя ХХ ст. кількість сільських поселень, за даними статистики, зменшилася на 14 одиниць, або на 5,2%. Збільшення кількості поселень спричиняло до зростання їхньої густоти. Якщо у середині ХІХ ст. на одне поселення припадало 17,9 км² площі, то на початку ХХ ст. – вже 14 км².

Розвиток поселень Старосамбірщини у значній мірі характеризувався особливостями, властивими для інших українських земель у складі Австрійської держави.

У середині ХІХ ст. зі 190 зафіксованих сільських поселень статус села мало 171 (90%)¹. У кінці 70-х рр. ХІХ ст. тутешні села складали 86,7%, або ж 170 зі 196 зареєстрованих поселень сільського типу². Від середини до кінця 80-х рр. ХІХ ст. з'явилося 8 нових сіл. Серед них були поселення, що раніше не реєструвалися. Це, зокрема, Добра Шляхетські, Катина Шляхетська, Сушиця Добромільського повіту. Проте переважна більшість нових сіл існувала раніше, але до 80-х років мала інший статус. Зокрема, Ляшки Муровані Старосамбірського повіту ще у кінці ХVІІІ ст. фіксувалися як “містечко”, а у 80-х рр. ХІХ ст. – вже як “село”. Але найчастіше поповнення сіл відбувалося за рахунок присілків. Всі 6 таких випадків зафіксовані у Добромільському повіті. Тут селами стали присілки Кальварія Пацлавська і Рудавка, а присілки Принценталь, Штейнфельс, Розенбург та Обездор набули статусу колоній. Водночас деякі місцеві поселення, що раніше вважалися селами, з тих чи інших причин втратили свій статус і право на самоврядування і були підпорядковані більшим сусіднім селам. Пониження статусу населеного пункту зумовлювалося, як правило, зменшенням кількості дворів у селі або ж стагнацією його розвитку на тлі загального росту багатодвірності сусідніх поселень.

У кінці ХІХ та на початку ХХ ст. частка власне сіл у загальній кількості поселень сільського типу зменшувалася. У кінці ХІХ ст. тут було 179 сіл з 215 сільських поселень, або 83%. На початку ХХ ст. – 66,7% (175 з 262 сільських поселень), а в 1909 р. – 70,9% (176 з 248 сільських поселень).

Однак зміна кількісного співвідношення різних соціальних типів поселень не може бути підставою для визначення загальної тенденції цих змін, оскільки деякі присілки набували статусу села, а деякі села – статусу присілка в один і той самий час. Наприклад, у 1868 р. числилось 171 село, у 1877 р. – 170 сіл. Проте впродовж цього часу свій статус змінили 11 місцевих поселень: до категорії сіл перейшло 6 присілків, а 5 сіл стали присілками. Цей процес продовжувався і в кінці першого десятиліття ХХ ст.

“Присілки” (“висілки”) становили доволі значну групу сільських поселень. Присілками вважали ті поселення, що виділились із села, але розташовувались у межах його земельного масиву. Адміністративно присілки підлягали сільській управі³.

¹ Підраховано за: Skorowidz wszystkich miejscowości położonych w Królestwie Galicyi i Lodomerji wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem. Lwów, 1868. S. 2–268.

² Підраховано за: *Stupnicki H.* Skorowidz pocztowy wszystkich miejscowości w królestwie Galicyi, wielkiem księstwie krakowskiem i księstwie bukowskiem / H. Stupnicki. Lwów, 1877. S. 29–2049.

³ *Сілецький Р.* Сільське поселення та садиба в Українських Карпатах ХІХ – початку ХХ ст. / Р. Сілецький. Київ, 1994. С. 34.

При загальній тенденції до дроблення селянських наділів і, відповідно, збільшенні числа господарств, з часом у межах поселення виникала нестача ґрунтів, придатних під забудову нових дворів. Так само повсюдним явищем було черезсмузжя, при якому наділи селян виявлялися розкиданими у різних кінцях земельного масиву громади на значній відстані від села, що ускладнювало можливості їхнього обробітку. Прагнення селян до раціональнішого ведення господарства спричинялось до закладання селянських дворів на польових ґрунтах за межами села, що призвело до формування присілків. Аналогічний процес утворення присілків був характерним для інших рівнинних місцевостей України¹, а у Східних Карпатах – для Бойківщини і Лемківщини, де домінувало хліборобство².

Процес роздрібнення селянських земельних наділів у Східній Галичині особливо посилювався після скасування у 1868 р. дії закону про неподільність селянських земель. Зростання кількості присілків супроводжувалося збільшенням кількості сіл, з яких вони виділилися. При цьому були села, що мали по декілька присілків. У 1868 р. зі 171 села присілки мало 10 сіл. У 1877 р. таких сіл стало вже 15, у 1886 р. – 20, у 1904 р. – 34, а у 1910 р. ця кількість зменшилася до 29.

Присілок був тим основним типом поселень, за рахунок якого збільшувалася кількість поселень загалом. З огляду на це значно виросла частка присілків серед усіх поселень сільського типу. В середині XIX ст. вона становила 10% (19 присілків), в 1904 р. – 32% (84 присілки). Впродовж 1868–1904 рр. чисельність присілків збільшилася у 4,4 раза. Найбільше нових присілків з'явилося на початку XX ст. – 84 одиниці. У попередні десятиліття (1877–1886 рр.) їхня кількість виросла всього на 12 одиниць.

На території Старосамбірщини поселення з незначною кількістю дворів, як правило, не відносили до окремих населених пунктів, а подавали як частини села, поблизу котрого вони знаходилися. Для прикладу, поселення Криве поблизу Хирова в одних джерелах подавалося як “присілок”³, а в інших його від міста не відділяли. Не позначений у документах як окремий пункт присілок Закачина поблизу села Комаровичів Добромільського повіту, що мав усього 2 селянських дворів⁴, оскільки його вважали частиною села.

Поширеними були малодвірні поселення, що називалися “фільварками”. Поселення цього типу з прилеглими до них землями становили господарства. Швидкі зміни у формах землеволодіння звужували роль фільварків у господарському житті досліджуваного краю. Значні площі поміщицьких земель через викуп переходили у власність селян і колоністів.

Тим не менше, ще на початку 20-х рр. XX ст. кількість фільварків на території Старосамбірщини була значною. При цьому, однак, частина фільварків утрачала свій

¹ Стельмах Г. Ю. Історичний розвиток сільських поселень на Україні / Г. Ю. Стельмах. Київ, 1964. С. 144.

² Сілецький Р. Сільське поселення та садиба... С. 35; Сілецький Р., Сополига М. Сільські поселення на Лемківщині / Р. Сілецький, М. Сополига // Лемківщина : Історико-етнографічне дослідження : У 2-х т. Львів, 1999. Т. 1 : Матеріальна культура. С. 233.

³ Skorowidz wszystkich miejscowości położonych w Królestwie Galicyi i Lodomerji wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem. Lwów, 1868. S. 84.

⁴ Центральний державний історичний архів України у м. Львові, ф. 186, оп. 6, спр. 60, арк. 3.

попередній соціально-економічний характер центру поміщицького господарства, але як поселення виступала під традиційною назвою. У більшості випадків фільварки були малодвірними поселеннями, хоч деякі з них за кількістю дворів наближалися до сіл.

Іноді фільварком називалися малодвірні поселення, які не мали жодного зв'язку з поміщицьким господарством, але були подібними до фільварків за деякими формальними ознаками: за кількістю дворів, віддаленням від села, формою¹, – або у тому випадку, коли поселення утворилося на місці колишнього поміщицького землеволодіння. “Słownik geograficzny” подає дефініцію “хутора” як поширеного в Україні малого фільварку, заснованого за межами села². Загалом, лише у 1921 р. було зафіксовано два поселення зі статусом фільварка – Савковчик та Райське Львівського повіту³. Крім фільварків, було зафіксовано 92 двори (obszary dworskie)⁴.

У міжвоєнний період для позначення різних типів поселень використовували такі терміни: “wieś”, “kolonja”, “folwark”, “futor”, “osada”, “przedmieście”, “przysiółek”, “osada leśna”, “osada młyńska”⁵. У другій половині ХХ ст. цю сукупність термінів уніфікували, і їхня номенклатура використовується з незначними змінами і досі: “селище міського типу” (сmt), “селище”, “село”, “хутір”⁶. Нині термін “хутір”, яким позначали малодвірне поселення, вилучений з обігу; вживаючи його, мають на увазі поселенське утворення, що не має статусу поселення.

Згідно з даними адміністративно-територіального устрою УРСР від 1 вересня 1946 р., на відміну від початку 1920-х років, кількість населених пунктів Старосамбірщини скоротилася з 298 до 141 одиниці⁷, тобто на 52%. У кінці 1940-х рр. тут зафіксовано 3 міста, 2 селища міського типу, 112 сіл і 24 хутори.

Хуторами у кінці 40-х рр. ХХ ст. уважали сільські поселення до 50 жителів. Мотивуючи вдосконаленням сільськогосподарського виробництва і покращенням соціально-побутових умов на селі, радянський уряд з 1950-х років почав укрупнення колгоспів та зселення хуторів⁸. Хутори були зафіксовані на території 16 областей України, причому більша їх частина припадала на західні області. У зв'язку з укрупненням колгоспів та ліквідацією хуторів передбачалося зселити понад 6 тис. хуторів з кількістю дворів близько 0,5 млн., що складало 12% всієї кількості селянських дворів України⁹. На той

¹ Стельмах Г. Ю. Историчний розвиток сільських поселень на Україні. С. 152.

² Słownik geograficzny. Warszawa, 1881. Т. 2. S. 425.

³ Skorowidz miejscowości Rzeczy Pospolitej Polskiej. Warszawa, 1924. Т. 13 : Województwo Lwowskie. S. 23.

⁴ Ibid. S. 22–24.

⁵ Ibid; Ibid. 1923. Т. 14 : Województwo Stanisławowskie.

⁶ Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. Київ, 1947.

⁷ Підраховано за: Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej z oznaczeniem terytorjalnie im właściwych władz i urzędów oraz urządzeń komunikacyjnych. S. 29–2086; Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. Київ, 1947. С. 437–464.

⁸ Постановление ЦК ВКП (б) 30 мая 1950 г. Об укрупнении мелких колхозов и задачах партийных организаций в этом деле // Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1917–1967 гг.). Москва, 1968. Т. 3. С. 614–616.

⁹ Лисак В. Ф. Зміни сільської поселенської структури в повсякденному житті українських селян у 1950–1960 роки / В. Ф. Лисак // Гілея : Збірник наукових праць. Київ, 2009. № 18. С. 58.

час 70 тис. хуторів Волинської, Дрогобицької, Львівської, Рівненської, Тернопільської, Чернівецької та Ізмаїльської областей об'єднували 131 тис. дворів, з них 64,5 тис. були одноосібними господарствами. Загалом на хуторах мешкало 532 тис. осіб¹. На 10 жовтня 1950 року з хуторів було ліквідовано 12714 господарств колгоспників, а також господарств одноосібних селян та інших не членів колгоспів, що складало 40,5% до плану 1950 року. Руйнування хуторів продовжилось з новою силою після 4 липня 1952 р., коли з'явилася чергова постанова ЦК КП(б)У і Ради Міністрів УРСР “Про виселення господарств з хуторів у західних, Ізмаїльській, Чернівецькій і Закарпатській областях УРСР”, яка зобов'язувала місцеві органи влади до 1 жовтня 1952 р. знести ще 51350 дворів.

На 1 січня 1955 року вісім західноукраїнських областей (Волинська, Дрогобицька, Рівненська, Львівська, Станіславська, Тернопільська, Чернівецька, Закарпатська) налічували понад 80 тис. господарств на хуторах з кількістю до 10 дворів. У 1955 році фактично зселені були 4,5 тис. хуторів, з яких 111 – за межі областей, 4,1 тис. – до існуючих сіл, 87 – до нових сіл.

Наступ на поселення хутірної типу здійснювався і в другій половині 1950-х років. У результаті таких акцій впродовж 1957–1959 рр. в Україні відбулося зменшення кількості хуторів у 7 разів. Залишилось тільки 8,4 тис. хутірних поселень, та і їхня кількість продовжувала зменшуватися².

На території Старосамбірщини у другій половині ХХ ст. всі малодвірні поселення або зникли, або ж змінили свій статус. Порівняно з даними 1946 р., зникло 11 хуторів, натомість ще 14 існують досі як “села”.

Отож, упродовж другої половини ХІХ – ХХ ст. на території Старосамбірщини відбулися суттєві зміни у мережі поселень, виникла значна кількість нових населених пунктів різних типів. Збільшення кількості поселень зумовлювалось не лише збільшенням чисельності населення, воно також суттєво залежало від певних адміністративних заходів, від зміни визначення критеріїв окремих соціальних типів поселень.

THE SETTLEMENTS OF THE DISTRICT OF STARYI SAMBIR

Hryhoriy RACHKOVSKYI

*Ivan Franko National University of L'viv,
Department of Ethnology*

We analyze social types, development and quantity changes of settlements within modern District of Staryi Sambir of L'viv region. The lack of common criteria influenced the definition of state of settlements

¹ Завальнюк О. М., Рибак І. В. Новітня аграрна історія України / О. М. Завальнюк, І. В. Рибак. Кам'янець-Подільський, 2004. С. 221.

² Романюк І. М. Українське село в 50-ті – першій половині 60-х рр. ХХ століття / І. М. Романюк. Вінниця, 2005. С. 102.

in XIX – at the beginning of XXth centuries. The quantity changes of different types of settlements don't perfectly reflect general tendencies of their development in stated time. In official documents those settlements which had few houses were shown as parts of villages near which they were situated. The development of Staryi Sambir District had the same peculiarities as other parts of Ukraine.

Key words: ethnology, Staryi Sambir, settlement, village, farm.

ПОСЕЛЕНИЯ СТАРОСАМБОРЩИНЫ

Григорий РАЧКОВСКИЙ

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра этнологии*

В статье проанализировано социальные типы, динамику развития и количественные изменения числа поселений в рамках современного Старосамборского района Львовской области. В XIX – в начале XX в. на определение статуса поселений существенно влияло отсутствие единых критериев классификации населенных пунктов. Однако изменения в количественном соотношении различных социальных типов поселений не в полной мере отображают общие тенденции процессов, происходивших в определенное время. В официальной документации поселения с незначительным количеством дворов, как правило, обозначали как части села, вблизи которого они находились. Развитие поселений Старосамборщины в значительной мере характеризовалось особенностями, свойственными другим украинским землям.

Ключевые слова: этнология, Старосамборщина, административное деление, поселение, расселение, село, деревня, хутор, ферма.

Стаття надійшла до редколегії 30.11.2010

Прийнята до друку 15.12.2010